

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.10845430>

“SAROB” ROMANIDA QO‘LLANILGAN O‘XSHATISHLARNING LISONIY TAHLILI

Jo‘rayeva Mehriniso Safar qizi

TerDU, o‘zbek filologiyasi fakulteti talabasi

Ergasheva Dilrabo Allanazarovna

Ilmiy rahbar:

Filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori(PhD)

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada Abdulla Qahhorning “Sarob” romani tarkibida qo‘llanilgan an’anaviy hamda xususiy-muallif o‘xshatishlari tahlil qilinib, badiiy asardagi obrazlilik va jozibadorlik imkoniyatlari yoritilgan.

KALIT SO‘ZLAR: “Sarob”, o‘xshatish, an’anaviy, xususiy-muallif o‘xshatishlari, o‘xshatish subyekti, o‘xshatish etaloni, o‘xshatish asosi va ko‘rsatkichi, obrazlilik, ta’sirchanlik, ifodaviylik.

O‘xshatish deb “Ikki narsa yoki voqea-hodisa o‘rtasidagi o‘xshashlikka asoslanilgan holda, ularning biri orqali ikkinchisining belgisini, mohiyatini to‘laroq, aniqroq, kuchaytiribroq ifodalashga aytiladi”[2,84]. O‘xshatishlar eng qadimdan nutqimizni, ayniqsa, badiiy adabiyotimiz tilini bezashda, tasvirni yanada aniqroq ochib berishda va uning obrazlilikini ta’minlashda foydalanib kelinadi. Adabiyotlarda qo‘llaniladigan har qanday o‘xshatish quyidagi to‘rt unurni o‘z ichiga oladi, ya’ni: 1) o‘xshatish subyekti; 2) o‘xshatish etaloni; 3) o‘xshatish asosi; 4) o‘xshatishning

shakliy ko'rsatkichlari. Masalan: *Jasur sherday qo'rqmas bola*. Bunda: *Jasur* – o'xshatish subyekti; *sher*– o'xshatish etaloni; *qo'rqmas* – o'xshatish asosi; *-day* – o'xshatishning shakliy ko'rsatkichi hisoblanadi. M.Yoqubbekova o'zbek xalq qo'shiqlari lingvopoetikasiga bag'ishlangan monografiyasida o'xshatishning yana bir unsuri “o'xshatish maqsadi” ham mavjudligini ta'kidlagan[3,153]. O'xshatish etaloni o'xshatish konstruksiyaning poetik qimmatini, estetik salmog'ini belgilab beradi. O'xshatish etaloni qanchalik original bo'lsa, o'xshatishli qurilma ham shu darajada ohorli va original bo'ladi. Badiiy matndagi o'xshatishli qurilmalar tekshirilganda ularni an'anaviy va xususiy-muallif o'xshatishlari sifatida tasniflash kerak bo'ladi.

An'anaviy o'xshatishlar og'zaki nutqda ko'p ishlatiladigan, shu sababli ta'sirchanligini yo'qotgan o'xshatishlardir[2,85]. Masalan: *quyonday qo'rqoq, guldek chiroyli, olmadek shirin, ko'zlari ohudek, qo'yday yuvosh* kabilar. Aslida ko'p takrorlanishi tufayli “siyqasi chiqqan” deb baholanadigan bunday qurilmalarni tasviriylik, obrazlilik maqsadida xizmat qildirish yozuvchining ijodkorlik mahoratiga bog'liq.

Xususiy-muallif o'xshatishlari yozuvchining o'z nigohi, kuzatuvchanligi, badiiy mahorati, fikrlash qobiliyati asosida xalq tilidan foydalangan holda yaratgan o'xshatishlaridir. Bunday o'xshatishlarning boshqalaridan farqi ularda alohidalik, badiiylik va bo'yoqdorlik hamisha yorqin ifodalangan bo'ladi. Har qanday o'xshatishdan maqsad tasavvur qilinishi qiyin bo'lgan tushunchalarni aniqlashtirish, narsa-hodisa, harakat-hoлатlarning eng nozik jihatlarini kitobxon ko'z o'ngida go'zal bo'yoqlarda gavdalantirishdan iborat bo'lmog'i lozim. Masalan: *Burungi so'fidan, yaqindagina kelib bir hafta yotib ketgan so'fidan asar yo'q. uning rangi machitning jaydari shamiday sap-sariq...go'yo kasaldan yaqindagina bosh ko'targan.*(Cho'lpon). Keltirilgan misolda so'fining, ruhoniy kishining so'ngan, sarg'aygan rangi masjidning jaydari shamiga o'xshatilgan. Ta'kidlash lozimki, yozuvchi tasvirdagi holat, qahramon ruhiyati uchun, favqulodda muvofiq o'xshatish etaloni tanlangan, ya'ni qahramon - ruhoniy, sham – masjidniki, qahramon – g'arib, dardman, sham – jaydari, arzonbaho,

qahramon tuganmas dard bilan adoyi tamom bo'lib bormoqda, sham – yonib tugashining ham ramziy ifodachisi. Sap-sariq sifati bilan ifodalangan o'xshatish asosidagi belgi benihoya quyuglashib katta bir dard shaklini olgan[2,86]. “Sarob” romanida qo'llanilgan o'xshatishlar tahlili quyidagicha:

1. *Kulgi tovushi shag'al to'kilganday butun binoni ko'tarib yubordi.* Kulgi tovushi shag'al to'kilganda chiqadigan tovushga o'xshatilgan. (xususiy-muallif o'xshatishi). Tovushi – o'xshatish subyekti; shag'al to'kilganday – o'xshatish etaloni; ko'tarib yubordi – o'xshatish asosi; -day – o'xshatishning shakliy ko'rsatkichi.

2. *Uning kichkina do'ppisi qoplay olmagan tepakal boshi hozirgina pardozlangan sariq etikning tumshug'iday yaltirar edi.* Qahramon boshining holati artib tozalangan etikning yaltirashiga o'xshatilgan(xususiy-muallif o'xshatishi). Tepakal boshi – o'xshatish subyekti; sariq etikning tumshug'I – o'xshatish etaloni; yaltiramoq – o'xshatish asosi; -day – o'xshatishning shakliy ko'rsatkichi.

3. *Qondek qizargan tok barglari ohista chayqaladi Novcha, haddan tashqari oriq, yuzi g'ijimlangan qog'oz singari bu odam har so'zida “arz qiloldimmi?” deb mayin tovush bilan so'zlaydi.* Asar qahramonining yuzining holati g'ijimlangan qog'ozga o'xshatilgan(xususiy-muallif o'xshatishi). Yuzi – o'xshatish subyekti; qog'oz – o'xshatish etaloni; g'ijimlangan – o'xshatish asosi; -singari – o'xshatishning leksik ko'rsatkichi.

4. *Yong'oqdek tuxum tug'adi-da, qaqag'lab olamni buzadi Havo ochiq ufqda kiprik singari turgan teraklar orasidan ko'tarilgan quyoshning nurlari tomlardagi qor, muzlarda aks etadi.*(24-b). Teraklarning tizilib turish holati inson kiprigiga o'xshatilgan(xususiy-muallif o'xshatishi). Terak – o'xshatish subyekti; kiprik – o'xshatish etaloni; singari – o'xshatishning leksik ko'rsatkichi.

5. *Agar shu ko'ptirma nonday yerlar choyrakorning o'ziniki bo'lsa-chi, hoy.* Yerning unumli ekanligi ko'ptirma nonning holatiga o'xshatilgan(xususiy-muallif o'xshatishi). Yerlar – o'xshatish subyekti; ko'ptirma non – o'xshatish etaloni; -day – o'xshatishning shakli ko'rsatkichi.

6. *Ko'm-ko'k o'lanlar va ularning orasidan ilonizi bo'lib oqqan, quyoshning nurida kumush tasmaday yarqiragan ariq va ariqchalar ko'rinib turadi.* Ariq va ariqchalarning quyosh tushgandagi yarqirash holati kumush tasmalarga o'xshatilgan(xususiy-muallif o'xshatishi). Ariq va ariqchalar – o'xshatish subyekt; kumush tasma – o'xshatish etaloni; -day – o'xshatishning shakliy ko'rsatkichi.

7. *Xotin paranji-chimmatini deraza oldida turgan stol ostiga tiqdida, xuddi o'yilib ketadigan muz ustida turganday qo'rqib, qaltirab ko'rpachaga o'tirdi.* Xotinning hayajonlanish holati o'yilib ketadigan muz ustida turgan insonning holatiga o'xshatilgan(xususiy-muallif o'xshatishi). Xotin – o'xshatish subyekt; o'yilib ketadigan muz usti – o'xshatish etaloni; -day – o'xshatishni shakliy ko'rsatkichi.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, ushbu asarda o'xshatishlar xilma-xil ko'rinish va uslublarda, o'z navbatida o'zgacha obraz va ta'sirda namoyon bo'ladi. Asar tadqiqoti natijasida xususiy-muallif o'xshatishlari an'anaviy o'xshatishlarga nisbatan ko'p qo'llanilganligi ma'lum bo'ldi. Asar tarkibidagi har bir o'xshatish alohida o'ringa ega bo'lib, asar matnida qahramonlar xususiyatlarini ochib berishga xizmat qiladi. Shuningdek, ifodalanayotgan obraz, voqea-hodisa, shaxs yoki harakat va holatning ta'sirchanligini yanada orttiribgina qolmasdan, kitobxon ko'z o'ngida yaqqol gavdalantirishda ham muhim rol o'ynagan. Badiiy asarlar tarkibida qo'llanilgan o'xshatishlar ijodkorning qay darajada mohirligini, qanday mahorat egasi ekanligini ham isbotlab beradi. Abdulla Qahhorning tadqiqot ostiga olingan "Sarob" romanini ham obrazli va maftunkor o'xshatishlar jamlanmasi deya ayta olamiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. A. Qahhor. "Sarob"(roman). "Sharq" NMK bosh tahririyati. – Toshkent, 1995. - 240 b.
2. M. Yo'ldoshev. Badiiy matnning lisoniy tahlili. – Toshkent, 2008.
3. M. Yoqubbekova. O'zbek xalq qo'shiqlarida o'xshatish. – Toshkent, "Fan", 2005.